

násilie páchané na ženách ako problém verejnej politiky
2. Belková, J. Filadelfiová

JARMILA FILADELFIOVÁ

Inštitút pre verejnú politiku
Bratislava, 2005

1. NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH: ZÁKLADNÉ POJMY A HLAVNÉ PRÍSTUPY

Násilie páchané na ženách patrí k javom, ktoré sprevádzajú celé dejiny ľudstva. Vážneho záujmu o riešenie sa tento problém dočkal iba v posledných desaťročiach, keď ho odtabuizovala a do verejného priestoru vniesla druhá vlna feministického hnutia v západných demokraciách v 60. rokoch. Odvtedy sa boj proti násiliu páchanému na ženách stal trvalým obsahom verejnej diskusie a vážnym cieľom politickej agendy. Na medzinárodnej úrovni existuje jednoznačný konsenzus o potrebe aktivít a programov smerujúcich k eliminácii tohto negatívneho javu. Pre dosiahnutie tohto cieľa bolo vypracovaných a prijatých množstvo dokumentov a stratégií. V centre boja proti všetkým formám násilia páchaného na ženách je ľudská dôstojnosť a z nej odvodené práva, zahŕňajúce rovnosť pohlaví a absenciu diskriminácie (*Modelové...*, 1999). Na Slovensku bol problém násilia páchaného na ženách „odkliaty“ oveľa neskôr, až po roku 1990. A rovnako ako v západných krajinách, k jeho tematizácii a odtabuizovaniu prispeli ženské, najmä feministické mimovládne organizácie (MVO).

1.1. ZÁKLADNÉ POJMY

V odbornej literatúre i politických dokumentoch je možné nájsť množstvo definícií násilia páchaného na ženách. Rozdiely v jednotlivých vymedzeniach spočívajú v šírke záberu a v účele, na ktorý sa definícia využíva, ale aj v tom, či sa zameriava na popis foriem násilia, jeho príčin či dôsledkov alebo na úmysel páchatela násilia. Definície sa líšia i podľa toho, či chcú rozlíšiť medzi náhodným a rodovo podmieneným násilím (k analýze definícií pozri bližšie Cviková – Juráňová, 2001; Mesochoritsová, 2001; Bodnárová – Filadelfiová, 2002). Čo však majú všetky definície tohto javu spoločné, je jeho chápanie ako porušenie základných ľudských práv žien.

Takéto vnímanie nie je „výsadou“ násilia páchaného na ženách. Porušenie práva na dôstojný život, integritu osobnosti, práva na ochranu pred neľudským a ponižujúcim správaním a podobne je podstatou každého násilia. Podľa príručky Úradu Organizácie spojených národov vo Viedni z roku 1993 sa za násilie všeobecne považuje „akákoľvek činnosť jednej osoby voči druhej, ak táto činnosť obmedzuje jej zákonné práva a slobody a spôsobuje jej fyzické alebo psychické utrpenie a morálnu ujmu, alebo predstavuje ohrozenie fyzického alebo osobnostného rozvoja neplostej osoby“ (*Stratégie...* 1993). Ak sa do tejto všeobecnej definície násilia dosadia za aktérov násilia (za obeť a násilníka) členovia rodiny či domácnosti, výsledkom je definícia domáceho násilia alebo násilia v rodine.

Ku konkretizácii všeobecnej definície násilia sa dá pristúpiť aj iným spôsobom: ak sa do nej dosadí za násilnú osobu muž a za obeť žena, výsledkom môže byť najjednoduchšie vymedzenie násilia páchaného na ženách. Ide o akúkoľvek činnosť muža voči žene, ak táto činnosť obmedzuje zákonné práva a slobody ženy a spôsobuje jej fyzické alebo psychické utrpenie a morálnu ujmu (*Stratégie...* 1993). Takáto definícia však nerozlišuje medzi náhodným a rodovo podmieneným násilím páchaným na ženách. *Deklarácia OSN o odstránení násilia páchaného na ženách* (1993) a *Pekinská akčná platforma* (1995), ktoré sú pre medzinárodné spoločenstvo i národné štáty východiskom pri rozvíjaní aktivít zameraných na potlačanie násilia páchaného na ženách, prekonávajú takéto zjednodušené a nešpecifikované vymedzenie pojmu.

V *Deklarácii OSN* sa pojmom násilie páchané na ženách označuje „akýkoľvek čin rodovo podmieneného násilia, ktorý spôsobuje alebo by mohol spôsobiť telesnú, sexuálnu alebo duševnú ujmu alebo utrpenie žien, vrátane vyhrážania sa takýmito činmi, zastrašovania alebo úmyselného obmedzovania slobody, a to vo verejnom alebo súkromnom živote“ (*Deklarácia...*, 1993, s. 1). Nekonkretizuje teda páchatela násilia (môžu ním byť aj inštitúcie), ale okrem väzby na ľudské práva žien zdôrazňuje rodový aspekt tohto násilia. Zároveň explicitne hovorí o tom, že pojem pokrýva všetky rodovo podmienené násilné skutky – či už sa objavujú v súkromí domácnosti, alebo kdekoľvek inde (súkromná i verejná sféra). Dokument ďalej vymenúva jednotlivé formy násilia páchaného na ženách: „fyzické, sexuálne a psychické násilie vyskytujúce sa v rodine, vrátane bitia, sexuálneho zneužívania dievčat členmi domácnosti, násilia súvisiaceho s venom, znásilnenia v manželstve, mrženia genitálií žien a iných tradičných zvykov poškodzujúcich ženy, ďalej mimomanželské násilie a násilie spojené s vykorisťovaním, sexuálne obťažovanie a zastrašovanie v práci, škole a inde, obchodovanie so ženami, nútená prostitúcia a násilie páchané alebo tolerované štátom, pričom sa neobmedzuje iba na tieto javy“ (*Deklarácia...*, 1993).

Definícia uvedená v *Pekinskej akčnej platforme*, na ktorú sa odvolávajú všetky európske materiály a programy pre túto oblasť verejnej politiky i väčšina ženských MVO zaoberajúcich sa týmito otázkami, považuje násilie páchané

na ženách za „prejav historicky nerovných mocenských vzťahov medzi ženami a mužmi, ktoré vedú k ovládnutiu a diskriminácii žien mužmi a k zabráneniu plného rozvoja žien“ (*Pekinská...*, 1995, paragraf 118).

Z citovaných dokumentov vyplýva, že medzinárodné spoločenstvo dospelo ku konsenzu v tom, že pod násilím páchaným na ženách vníma rodovo podmienené násilie (násilie páchané na žene na základe jej príslušnosti k ženskému rodu). Medzinárodne prijaté definície zdôrazňujú fakt, že v patriarchálnej spoločnosti sfriacej a uplatňujúcej rodové stereotypy sú určité spoločenské situácie konštruované tak, že na základe príslušnosti k rodu dochádza k nerovnováhe moci, ktorej zneužitie vedie k vzniku násilia. Vyplýva z nich tiež, že násilie páchané na ženách sa prejavuje v rodine a intímnych vzťahoch, ako aj vo verejnej sfére a od cudzích mužov (čo predstavuje priamu formu viktimizácie žien), ale môže mať tiež charakter spoločenského a inštitucionálneho násilia, t. j. druhotnej viktimizácie žien zo strany spoločnosti a štátnych inštitúcií.

1.2. Z EURÓPSKEHO DISKURZU

Napriek jasnému vymedzeniu chápania problému v záväzných medzinárodných dokumentoch, v praxi sa často objavuje množstvo diskusií a nejasností okolo pojmového aparátu súvisiaceho s násilím páchaným na ženách, ktoré sa premietajú i do politickej agendy. Snaha o špecifikáciu problému nezriedka vedie k jeho „rozdrobeniu“ a zužovaniu pri výkone politickej agendy. Napríklad obchodovanie so ženami alebo sexuálne vykorisťovanie (svojou podstatou rodovo podmienené verejné násilie páchané na ženách) sa rieši v rámci iných programových zameraní (napríklad v rámci boja proti kriminalite a organizovanému zločinu alebo imigračnej politiky), čo často vedie k tomu, že zostávajú mimo programovej agendy ľudských práv žien. Alebo naopak, snahy o rozšírenie konceptu na „násilie v rodine“ či „domáce násilie“ vedú k zahmlievaniu rodovej podmienenosti násilia páchaného na ženách, ako aj k zastieraniu skutočnosti, že výrazná väčšina domáceho násilia smeruje voči ženám.

V európskom priestore uplatňujú najkonzistentnejší prístup európske ženské MVO združené na platforme Európskej ženskej loby (EWL). Tieto MVO dôsledne vychádzajú z konceptu medzinárodných dokumentov o ľudských právach žien a používajú jednotný pojem „násilie páchané na ženách“, pod ktorý začleňujú súkromné aj verejné formy násilia. Toto násilie chápu ako rodovo podmienené a vidia v ňom prejav historicky nerovných vzťahov medzi ženami a mužmi.

Prístup oficiálnych európskych štruktúr nie je taký jednoznačný ako prístup MVO združených v EWL. Hoci sú tieto štruktúry rozhodne proti násiliu páchanému na ženách a chápu ho ako ľudskoprávny problém, z analýzy konkrétnej politickej agendy vyplýva, že sa nevedeli rozhodnúť, či sa venovať každej forme tohto násilia zvlášť, alebo zvoliť „dáždnikový“ prístup, t. j. riešiť všetky formy domáceho i verejného násilia páchaného na ženách v rámci jednej spoločnej agendy. Dôvodom je možno skutočnosť, že niektoré z verejných foriem násilia páchaného na ženách sa do politickej agendy Európskej únie (EÚ) dostali ešte pred prijatím *Pekinskej akčnej platformy* (obchodovanie či sexuálne vykorisťovanie). Hlavná diskusia o probléme násilia páchaného na ženách a stratégiách jeho riešenia teda prebieha medzi ženskými MVO a oficiálnymi európskymi inštitúciami.

V prístupe k problému násilia páchaného na ženách na pôde EÚ sa dajú identifikovať dve základné charakteristiky. Po prvé, agenda násilia páchaného na ženách sa jednoznačne zaraďuje pod agendu ľudských práv žien vnímaných ako „neodňateľná, integrálna a neoddeliteľná súčasť všeobecných ľudských práv“ (*Viedenská...*, 1994). Po druhé, pretrvávajú nedostatky v plnej implementácii takéhoto chápania do politickej agendy. Nedostatky nie sú len v nedôslednom prístupe k násiliu páchanému na ženách ako k problému porušovania ľudských práv žien, ale aj v uplatňovaní ľudských práv žien všeobecne. V rovine dokumentov je všeobecná ľudskoprávna stránka „ženskej“ problematiky zachytená presne a pomerne široko. Všetky hlavné medzinárodné (záväzné aj pre krajiny EÚ) i európske ľudskoprávne dohovory zahŕňajú „pohlavie“ ako jednu zo základných nediskriminačných požiadaviek. Stále však pretrvávajú rozdiely medzi „papierovou“ existenciou práv žien a ich efektívnym uplatňovaním. Za jednu z príčin tohto rozporu medzi formálnou a reálnou rovinou sa všeobecne považuje „nedostatočný záväzok vlád“ podporovať a ochraňovať ženské práva. Podľa názoru obhajkyň ženských ľudských práv budú ľudské práva žien existovať iba „na papieri“ dotedy, kým nebudú plne uvedomované a efektívne ochraňované, aplikované, implementované a posilňované v európskej aj národnej legislatíve, ako aj v praktickom uplatňovaní rodinného, občianskeho, trestného a pracovného zákonníka a v administratívnych pravidlách a nariadeniach – ako to vyžadujú medzinárodné dokumenty (*EWL...*, 2003, s. 1). Čo sa týka legislatívy EÚ, problematika násilia páchaného na ženách v nej nemá takú silnú oporu a široké rozpracovanie ako napríklad rodová rovnosť v zamestnaní. V súčasnosti ešte len prebieha diskusia o jej širšom legislatívnom uchopení a v nastávajúcom období sa očakáva „dotiahnutie“ tejto agendy v primárnom práve.

Podľa hodnotenia európskych ženských MVO, do roku 2002 ženské práva na pôde EÚ zostávali iba „druhoradými“ právami a stále neboli plne integrované do európskeho konceptu ľudských práv. V súvislosti s násilím páchaným na ženách tieto MVO priebežne upozorňovali na nedostatočné uvedomenie si faktu, že pretrvávanie násilia pácha-

ného na ženách vo všetkých jeho formách a počas celého života žien je základnou prekážkou toho, aby ženy mohli naplno využívať svoje základné ľudské práva a slobody, a aby sa dosiahla rovnosť medzi ženami a mužmi (EWL..., 2003, s. 3). Upozorňujú tiež, že na európskej, ale predovšetkým na národných úrovniach je vo vzťahu k tejto problematike možné pozorovať istú „depolitizáciu“. Táto spočíva v postupnom narúšaní vnímania násillia páchaného na ženách ako „prejavu nerovných mocenských vzťahov medzi ženami a mužmi“ a v inštitucionalizácii týchto vzťahov vo všetkých oblastiach verejného a súkromného života. Dokazuje to spôsob, akým sa na popísanie násillia páchaného na ženách používajú „neutrálne“ pojmy. Násillie páchané na ženách sa často skrýva za pojem „násillie v rodine“, čím sa vytvára situácia, v ktorej vystupuje do popredia rodinná dynamika (funkčnosť rodiny) a zahmlieva sa nerovnosť mocenských vzťahov medzi ženami a mužmi. Ďalším príkladom je preferovanie pojmu „obchodovanie s ľudskými bytosťami“. Hoci používanie takéhoto neutrálneho pojmu určitým spôsobom zdôrazňuje komplexnosť situácie, zároveň zakrýva skutočnosť, že vo väčšine prípadov sú ženy obeťami mužského násillia a sú spolu s deťmi obchodované za účelom vykorisťovania mužmi. Z politickej agendy sa vytratil aj problém znásillenia, hoci počet trestných činov znásillenia a sexuálneho zneužívania narastá a ich objasnenosť klesá (EWL..., 2003).

Z feministickej perspektívy mala väčšina aktivít EÚ zameraných na boj proti násilliu páchanému na ženách skôr krátkodobý charakter, čo neumožňovalo vyvinúť dlhodobé stratégie na elimináciu všetkých foriem tohto násillia. V rámci EÚ sa nevytvorila špeciálna politika, ktorá by sa venovala výlučne násilliu páchanému na ženách a navyše, aktuálne zakladajúce zmluvy Európskeho spoločenstva (ES) neposkytujú dostatočnú právnu bázu pre to, aby EÚ mala kompetencie v tejto oblasti. Z uvedeného vyplýva, že nevznikol jednotný a ucelený prístup EÚ k problému. Jednotlivé otázky celkovej problematiky sú pokrývané v rámci rôznych častí agendy ES. Ochrana ľudských práv sa presadzovala cez medzinárodnú legislatívu (OSN), ktorou sú členské štáty EÚ viazané. Únia síce v roku 2000 zverejnila *Chartu základných práv*, ale jej status zatiaľ nie je jasný. V požiadavkách ženských MVO a odporúčaníach viacerých konferencií sa preto v 90. rokoch opakovane objavoval dôsledný ľudskoprávny prístup k problematike násillia páchaného na ženách.

V ostatnom čase (po roku 2002) sa na násillie páchané na ženách vnímané a uchopené ako symptóm nerovnosti medzi ženami a mužmi so štruktúrnou podstatou zamerali viaceré predsedníctva EÚ. Navyše, vývoj národnej legislatívy v niektorých členských štátoch EÚ sa vyznačuje pohybom k zmenám zameraným na lepšiu ochranu žien a tvrdšie tresty pre páchatelov násillia na ženách (napríklad vo Švédsku).

Monika Bosá

4. VÝCHOVA A PROBLÉM NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

4.1. RODOVÉ STEREOTYPY AKO VHODNÁ PÔDA PRE VZNIK NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

V súčasnosti vládne na úrovni OSN a EÚ konsenzus, že nerovnováha moci medzi ženami a mužmi je jednou z najdôležitejších príčin vzniku a tolerancie násilia páchaného na ženách, vrátane domáceho násilia. Napriek formálne deklarovanej rovnosti medzi ženami a mužmi prevládajú na Slovensku mnohé rodové stereotypy postávajúce mužskú nadradenosť nad ženami, s ktorými sa spájajú sociálne normy prípustného správania sa mužov a žien.

„Patriarchálne usporiadanie vzťahov medzi mužom a ženou v spoločnosti vytvára aj v rodine sociálne prostredie potenciálne podporujúce výskyt násilia v párových vzťahoch. Muži ako sociálna kategória, ktorá je pri moci, majú „právo“ kontrolovať správanie žien... a vymedzovať určité vzorce ich správania ako deviantné, alebo, naopak, dosiahnuť, aby deviantné (napríklad agresívne) správanie mužov bolo normalizované alebo tolerované. Patriarchálne definovanie sociálnej reality, teda aj normality a deviácie, je do takej miery hlbokou súčasťou našej kultúry, že sa medzigeneračne reprodukuje vo forme rôznych kultúrnych vzorov, noriem, ideálov, rodových stereotypov prostredníctvom či už formálneho vzdelávania v školách, alebo neformálnej výchovy v rodine, kruhu rovesníkov, alebo pod vplyvom médií“ (Bartoňová, www.esfem.sk).

Významnou podmienkou eliminácie rodovo podmieneného násilia je reálna rovnosť medzi ženami a mužmi vo všetkých aspektoch spoločenského života. V rámci rodiny to znamená partnerský model spoluzitia založený na rovnosti životných partnerov, na spravodlivej delbe práce a zodpovednosti v rodine. Rodové stereotypy sú bariérou dosiahnutia takéhoto stavu. Po roku 1979, keď OSN prijala *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (CEDAW), sa signatárske krajiny postupne zaviazali odstraňovať stereotypné predstavy o úlohe žien a mužov v spoločnosti. Slovenská republika to urobila v roku 1987.

Rodové stereotypy možno zjednodušene rozdeliť do dvoch hlavných skupín: jedny vytvárajú alebo podporujú predstavu o mužovi (otcovi) ako hlave rodiny; druhé vedú ženy k tomu, aby sa identifikovali s osobou zodpovednou za „atmosféru rodinného kozubu“ a prijali submisívne postavenie v rodine či v párovom vzťahu.

Predstavy o mužovi ako hlave rodiny sú charakteristické pre všetkých páchatelov násilia na ženách v párových vzťahoch, ktorí sa inak od seba v mnohom líšia. Všetci majú dojem, že takéto násilie je ospravedlniteľné, majú pocit, že svoju partnerku či rodinu „vlastnia“. Vykazujú mnohé patriarchálne vzorce správania. Nie všetky takéto črty sú na prvý pohľad čitateľné a môžu pôsobiť navonok sympatickým dojmom. Spoločná je snaha „ochraňovať“ partnerku. Často však dochádza k nebezpečnému zamieňaniu **snahy o ochranu** so **snahou o kontrolu**. Snahou o ochranu zvyknú potom páchatelia násilia ospravedlňovať kontroly telefonátov, pošty alebo to, že ženy odopierajú možnosť trávenia voľného času podľa jej predstáv, zamedzujú jej možnosť štúdia alebo zamestnania či dokonca samostatnú návštevu lekára.

Druhou stereotypnou mužskou vlastnosťou je **snaha (diktát) byť silný**. Predstavuje určenie „hlavy rodiny“ ako autority. U páchatelov násilia v párových vzťahoch sa často autorita prekrýva so schopnosťou presadiť či vnútiť svoju vôľu. V mnohých prípadoch dochádza k tomu, že páchatel násilia si vynucuje vykonávanie triviálnych záležitostí (podávanie jedla v presne stanovenom čase, umývanie podrážok topánok, zoradenie šatstva podľa farby a pod.). Medzi stereotypné predstavy patrí aj **tolerancia agresivity a výbušnosti** ako prejavu „mužnosti“.

Čo sa týka **predstavy o žene ako „ochrankyni rodinného kozubu“**, patriarchálny model rodiny rozdeľuje kompetencie na základe rodu: ak muž je hlavou rodiny a autoritou, žena je zodpovedná za emocionálnu či vzťahovú stránku života rodiny. Zodpovednosť ženy za rodinu (súkromnú sféru) sa týka všetkých činností, ktoré súvisia so starostlivosťou o deti, domácnosť a dokonca aj manžela. Žena sa považuje za „predurčenú“ na činnosti ako upratovanie, varenie, zabezpečovanie hygieny, pranie, výchova, poskytovanie podpory a porozumenia, urovnávanie sporov. Rodina je teda považovaná za hlavnú oblasť sebarealizácie ženy.

Stereotypná predstava, že prvotnou a hlavnou úlohou ženy je starostlivosť o domácnosť a atmosféru v nej, vytvára bariéru pri odhaľovaní a identifikácii násilnej situácie. Ženy tak často obviňujú zo vzniknutej situácie seba a svoju

„neschopnosť“ vytvárať harmonický vzťah. Takéto vnímanie „povinnosti“ žien postarať sa o atmosféru v rodine vedie k tomu, že páchatelia násilia „ospravedlňujú“ svoje správanie ako „potrestanie“ a snahu o prevýchovu žien, ktoré si neplnia svoje povinnosti. Stereotypy vzťahujúce sa na celkové správanie ženy požadujú, aby bola citlivá, jemná, obetavá, vytvárajú predstavu o pasívnej, podriadenej, poslušnej žene obetujúcej sa pre druhých a potláčajúcej svoje potreby „v prospech blaha iných“.

V dvojici „muž – žena“ je na základe stereotypného rozdelenia úloh muž autoritou, silou, rozumom; žena je tou citlivejšou, nežnejšou, submisívnejšou, teda – slabšou. Takéto ustanovenie (hoci nevedomé) utvára nerovnováhu moci.

Pre človeka pozorujúceho párový vzťah zvonka môže byť niekedy veľmi ťažké identifikovať také prejavy, ktoré môžu byť súčasťou rodiaceho sa násilného vzťahu. Je to jeden z dôvodov „neviditeľnosti“ varovných signálov násilia. Aj predstava o romantickom vzťahu medzi ženou a mužom obsahuje také vzory správania, akým je napríklad „ochranca slabšieho pohlavia“. Ak hovoríme o „gentlemanskom“ správaní, často máme na mysli taký prístup k žene, ktorý predpokladá, že ako slabšia potrebuje ochranu, pomoc a sústavnú starostlivosť zo strany muža. Takéto správanie však môže vytvárať priestor pre zakrytie snahy o získanie kontroly nad ženou. Sociálne násilie sa nemusí prejavovať ako agresívne. Môže sa spájať s romantickým „jazykom lásky“. V mnohých prípadoch je začiatok násilného vzťahu veľmi „romantický“ – obsahuje prvky snahy o ochranu, z ktorej sa neskôr vyvinie snaha o kontrolu, snahy o dôveru, z ktorej sa vyvinie vypočúvanie a pod. Dokonca aj žiarlivosť sa zvykne považovať za súčasť romantického vzťahu, za „dôkaz lásky“.

Prehnaná snaha ochraňovať sa často objavuje na začiatku vzťahu, v ktorom sa vyskytuje násilie. Správanie, ktoré sám páchatel označuje za ochranu, hraničí s kontrolou a je základom sociálneho násilia – snahy partnerku izolovať. Po dosiahnutí izolácie a kontroly zväčša pribúdajú ďalšie prejavy násilia, ktoré sa ďalej stupňujú (Bosá, 2003).

4.2. RODOVÉ STEREOTYPY A VÝCHOVA

Rodové stereotypy sú zdrojom nerovnosti medzi ženami a mužmi a ako také sú príčinou mnohých spoločenských negatívnych javov, vrátane rodovo podmieneného násilia. Úsilie o ich odstránenie by tak malo tvoriť súčasť stratégie predchádzania tomuto násiliu. Medzinárodné spoločenstvo si vytýčilo záväzok vykonať všetky opatrenia na odstránenie stereotypných predstáv o mužskosti a ženskosti z výchovy, a to aj revíziou učebníc, osnov a metodických postupov.

Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien (CEDAW)

Článok 5: *Štáty, zmluvné strany, prijímú všetky príslušné opatrenia:*

- *na zmenu spoločenských a kultúrnych zvyklostí, pokiaľ ide o správanie sa mužov a žien, s cieľom dosiahnuť odstránenie predsudkov a zvykov a všetkých iných praktík založených na myšlienke podradenosti a nadradenosti niektorého z pohlaví alebo na stereotypných úlohách mužov a žien.*

Článok 10: *Štáty, zmluvné strany, prijímú všetky príslušné opatrenia na odstránenie diskriminácie žien, aby im boli zabezpečené rovnaké práva ako mužom v oblasti vzdelania a najmä na základe rovnoprávnosti mužov a žien, opatrenia slúžiace na zabezpečenie:*

- *odstránenia všetkých stereotypných koncepcií úlohy mužov a žien na všetkých úrovniach a vo všetkých formách vzdelávania presadzovaním koedukácie a iných foriem vzdelávania, ktoré pomôžu dosiahnuť tento cieľ, a to najmä revíziou učebníc a školských programov a prispôbením vyučovacích metód.*

Pri rodovej výchove je potrebné vziať do úvahy tri jej kľúčové prostredia: **rodina ako primárne prostredie (rodovej) výchovy, formálna výchova a neformálna výchova**. Vo všetkých týchto prostrediach, kde prebieha rodová výchova, resp. rodová socializácia, sa môže zároveň odohrávať rodovo podmienené násilie.

Prostredie výchovy a vzdelávania využíva asymetriu moci ako do určitej miery nevyhnutný predpoklad výchovy. Vzťahy medzi rodičmi, vyučujúcimi, vychovávateľkami a vychovávateľmi, prípadne vedúcimi záujmových krúžkov na jednej strane a deťmi a mladými ľuďmi na strane druhej vychádzajú z nerovnováhy moci, ktorá je vopred zámerne ustanovená. Dospelí riadia proces, na ktorom sa deti spolupodieľajú, a na nich záleží, do akej miery im dajú možnosť spolurozhodovať. Nerovnováhu moci a prostriedky na jej podporu síce formálne vyvažuje mechanizmus kontroly jej zneužitia (legislatíva, sociálna kontrola), ale štát si ponecháva možnosť zabráňovať zneužitiu takejto nerovnováhy

moci a tento mechanizmus ustavične zdokonaľuje. Napriek tomu však priame využívanie kontrolného mechanizmu v konkrétnych situáciách nie je vždy okamžité, dostatočne účinné a univerzálne.

Výskyt násilia a zážitok zneužitia moci má výrazný socializačný a výchovný efekt. Poukazuje na systém mocenských vzťahov v spoločnosti a konfrontuje deti a mladých ľudí s násilím, ktoré nie vždy býva potláčané, dokonca často nie je ani odsudzované. Takáto skúsenosť sa potom stáva pre deti a mladých ľudí signálom, že násilie páchané na ženách a dievčatách je „normálnou“ súčasťou spoločenského života a vzťahov medzi ženami a mužmi.

Akékoľvek násilie (nielen voči dievčatám), ktoré zažívajú deti zo strany dospelých, tak vedie k vnímaniu násilia ako bežného postupu ako použiť moc, prípadne vnútiť svoju vôľu. Zhovievavosť k používaniu násilia ako výchovného prostriedku je v spoločnosti na Slovensku ešte vždy vysoká (pozri *Dieta...*, 2001 → Bodnárová – Filadelfiová, 2003).

4.2.1. RODINA AKO CENTRÁLNE PROSTREDIE VÝCHOVY

Rodovo diferencovanému prístupu sú vystavení všetci už od narodenia. Každý sa rodí do vopred ustanoveného sociálneho poriadku. Jedným z kľúčových socializačných nástrojov je jazyk. Rodíme sa vždy ako **syn** alebo **dcéra**. V jazyku sú obsiahnuté aj symbolické vzťahy v spoločnosti. Zároveň s tým, ako sa dieťa učí jazyk, „učí“ sa o spoločenskej štruktúre a hierarchickým vzťahom. Predbežné očakávania dospelých sa odrážajú už v odlišnom prístupe k novorodencom dievčenského alebo chlapčenského pohlavia.

Na Slovensku sa zatiaľ neuskutočnili výskumy rodovo špecifickej socializácie v rodinnom prostredí v období útleho detstva. Možno však predpokladať, že situácia nebude veľmi odlišná od iných krajín. Výskumy od 70. rokov 20. storočia poukazujú na značné, či už vedomé, alebo nevedomé rozdiely v prístupe k dievčatám a chlapcom zo strany dospelých. K rodovo diferencovanému prístupu dochádza už od narodenia.

Ukážky z výskumov

Príklad 1: Elizabeth Badinter vo svojej knihe *XY – Identita muža* (Badinter, 1999) uvádza výskum zameraný na rozdielny prístup okolia k deťom podľa ich pohlavia. Dvomi skupinami dospelých ľudí bol ukázaný novorodenec, pričom jednej skupine bolo povedané, že je to chlapec, a druhej, že je to dievča. Dospelí boli požiadaní, aby dieťa popisali. Skupina, ktorá dieťa považovala za chlapca, o ňom hovorila ako o veľkom, o tom, aký má silný hlas, koľko má vlasov a pod.; kým to isté dieťa sa skupine, ktorá ho považovala za dievča, zdalo malíčkové, milúcké, hovorili o nej ako o peknučkovej atď. Ešte zaujímavejšie boli reakcie dospelých, keď boli požiadaní, aby sa s dieťaťom hrali. V prípade, že im o dieťati povedali, že je chlapec, orientovali ho dospelí smerom od seba, do priestoru, podávali mu „chlapčenské hračky“, zatiaľ čo „dievča“ kontaktovali viac hlasom, verbálne. V prípade, že nevedeli, či je dieťa chlapec alebo dievča, mali problémy s ním komunikovať, ale aj dotýkať sa ho, kým sa sami nerozhodli o jeho pohlaví.

Príklad 2: Rozdielny prístup v duchu stereotypných očakávaní sa postupne prehľbuje: ... *deťom, ktoré sa nachádzali v rovnakom rozpoložení (spánok, plač a podobne) bola pozornosť zo strany matky rozdelená podľa pohlavia. Matky sa snažili stimulovať, či už taktilne, alebo vizuálne, vo väčšej miere chlapcov ako dievčatá. Neskôr sa pozornosť znova diferencuje: Matka používa šablónu, aby zachovala kultúrne očakávania, podľa ktorých sú muži asertívnejší a menej reagujú na socializáciu ako ženy. Zvýšenú dráždivosť potom klasifikujú ako „mužskosť“, s ktorou nechcú ani nemôžu nič robiť* (Lukšík – Supeková 2003, s. 64 – 65).

Príklad 3: Ešte výraznejšie je možné sledovať výchovu zameranú na budúce dôsledné vykonávanie rodovej role v procese výchovy k čistote. Z výskumu, ktorý realizovali O. Brunet a I. Lézine, uvádza Ursula Scheu príklad: *Matky sú tolerantnejšie, pokiaľ ide o chlapcov, keď pustia do plienok... Od dievčat sa naproti tomu očakáva, že svoje potreby budú vykonávať tak nebadane ako je len možné a že budú číste. Prírodné, takýto spôsob sebakontroly sa požaduje od dievčat aj neskôr. Cieľ je od začiatku zrejmý, ide o podstatný faktor pri neskoršom získavaní zelaneho správania* (Scheu, 2000, s. 35).

Príklad 4: Rodovo diferencovaný prístup k deťom nie je len odlišný, je veľmi jasne hierarchicky rozdelený: *Vo veku dvoch rokov a štyroch mesiacov niet jednoznačného rozdielu v tom, aké materiály dievčatá uprednostňujú. Auto sa napríklad ešte neuznáva ako hračka špecifická pre chlapcov, no bábika sa už uznáva ako dievčenská. Príznačné je tu opäť to, že „chlapčenská“ hračka tvorí takpovediac normu, hračku ako takú. S ňou sa môžu vo výnimočných prípadoch „občas hrať“ aj dievčatá. S „dievčenskou hračkou“ sa však chlapci hrať nemôžu ani vo výnimočných prípadoch, pretože by nimi opovrhovali a vysmievali sa im* (Scheu, 2000, s. 40).

Mnohí rodičia volia takýto prístup k deťom vedome a zámerne – v snahe viesť deti k tomu, aby boli v spoločnosti úspešné, aby sa vedeli správne „zaradiť“. Chlapci majú byť nezávislí, môžu byť aj trochu sebeckí, majú byť pripravení na podmanenie si sveta. Naopak, dievčatá by sa mali vedieť postarať o druhých, mali by byť pripravené obetovať sa, viac sa emocionálne angažovať. Prvé výsledky rodovo stereotypnej socializácie sa prejavujú už v období predškol-

ského veku. Raná socializácia je kľúčová. Napriek tomu sa eliminácii rodových stereotypov z rodičovskej výchovy v tomto ranom štádiu nevenuje takmer nijaká pozornosť.

Príklady dobrej praxe – práca v materských centrách

Dobrym prostredím pre komunikáciu s rodičmi aj o rodových aspektoch výchovy a ich možných negatívnych dôsledkoch by mohla byť rozrastajúca sa sieť materských centier (MC), ktoré sa zameriavajú na zvýšenie dôstojnosti materstva a rodičovstva a na vytváranie neformálnych podporných skupín matiek a otcov starajúcich sa o malé dieťa.

Príklad 1: Občianske združenie EsFem v spolupráci s materským centrom Čmeliačik uskutočnilo dve stretnutia pre ženy na materskej a rodičovskej dovolenke, kde sa diskutovalo aj o rodovo stereotypnej výchove a jej dôsledkoch, ako aj o rodových stereotypoch ako novej príčine vzniku a tolerancie násillia páchaného na ženách.

Príklad 2: Pokiaľ ide o násillie v párových vzťahoch, ženy na materskej a rodičovskej dovolenke predstavujú zvlášť rizikóvu skupinu. Materské centrá sa tejto téme venujú iba zriedkavo, no mohli by vyvíjať aktivity smerujúce k eliminácii a prevencii rodovo podmieneného násillia. Združenie Fenestra, venujúce sa problematike rodovo podmieneného násillia, sa vyvinulo práve z materského centra (okrem bývalého MC Fenestra možno spomenúť napríklad MC Mymamy v Prešove alebo Mami-Oáza v Zlatých Moravciach).

4.2.2. FORMÁLNA VÝCHOVA: PROSTREDIE RÔZNYCH TYPOV ŠKÔL

V rámci snahy o prevenciu diskriminácie dievčat a žien v prostredí inštitucionálnej výchovy možno identifikovať tri prístupy k rodovým stereotypom. Prvé dva prístupy sú napriek snahe o odstránenie diskriminácie vo svojej podstate diskriminačné.

Prvý prístup je založený na predstave rovnosti v zmysle rovnakosti. Na Slovensku je známy z obdobia „reálneho socializmu“, keď sa snaha o dosiahnutie rovnosti dievčat a chlapcov obmedzovala najmä na koedukáciu. Rovnosť ako rovnakosť sa prispôsobuje mužskej životnej skúsenosti a od nej sa aj odvádza. Tento model prinášal predstavu úspešného človeka ako takého, ktorý sa naplno venuje svojej práci, využíva svoje schopnosti. Podmienky pre takýto „úspech“ však neboli vytvorené porovnateľne. Súkromná sféra ostávala jednoznačne záležitosťou žien. Už vopred teda boli ženy postavené do značne znevýhodnenej pozície, ak chceli dosiahnuť „úspech“ ako bol v spoločnosti definovaný. V prípade, že na takto definovaný „úspech nereflektovali“, bojovali s pocitmi nenaplnenia a frustrácie a pocitom menejcennosti.

Druhý prístup vychádza zo striktného rozdelenia úloh medzi mužom a ženou v spoločnosti. Na Slovensku čerpá z tradície kresťanských cirkví, najmä katolíckej. Tento model fixuje stereotypné rozdelenie úloh medzi mužom a ženou, ktoré obsahuje nerovnováhu moci – v spoločnosti i v rodine. Túto nerovnováhu „vyvažuje“ zdôrazňovaním úcty a „posvätnosti“ žien-matiek. Uzatvára tak ženy v domácej sfére, prípadne v tzv. pomáhajúcich profesiách. Je vo svojej podstate diskriminačný.

Tretí prístup vychádza z filozofie rovnosti príležitostí. Znamená to, že muži aj ženy majú rovnakú možnosť venovať sa svojej profesionálnej sebarealizácii, podieľať sa spoločne na výchove detí. Eliminuje stereotypy, ktoré by uzatvárali jednotlivcov do nevyhovujúcich vzorov. Vytvára priestor, aby jednotlivci mohli využívať svoje schopnosti podľa vlastných predstáv. Tento prístup ráta s predchádzajúcou rodovo stereotypnou socializáciou a snaží sa minimalizovať jej negatívne vplyvy.

4.2.2.1. Predškolské prostredie

Materské školy predstavujú prvý kontakt detí s prostredím inštitucionálnej výchovy. Deti sa prvý raz konfrontujú s rovesníckou skupinou a s dospelými, ktorí pre deti predstavujú autoritu, pričom s nimi nemusia mať emocionálny vzťah. Kľúčovú socializačnú úlohu pritom zohráva hra a vzory. So vstupom do prostredia materskej školy dieťa zažíva prvý kontakt so „svetom formálnych pravidiel a noriem“. Dievčatá a chlapci tak postupne získavajú predstavu o tom, čo je vhodné a čo nie, čo ako dievčatá a chlapci smú a čo nie.

Deti sa postupne oboznamujú s pravidlami rodovo diferencovaného postoja k iným ľuďom a k vlastným aktivitám. „Tak ako sa hranie rol postupne rozvíja, do popredia zreteľnejšie vystupujú ľudské vzťahy. Dochádza ku kolektívnym hrám, v ktorých sa prejavujú činnosti späté s inými ľuďmi. Pri preberaní hrania rol tohto typu dieťa teraz reprodukuje aj sociálne vzťahy medzi dospelými, teda aj rodovo špecifické vzťahy žien a mužov, a tým aj špecifické pomery podriaďovania a nadradovania medzi rodmi. Napríklad dievča v hraní roly „lekár – sestra“ (alebo „pilot – letuška a „matka – otec“) reprodukuje svoje podriaďované postavenie a chlapec svoju nadradenú pozíciu. (...) Nejde len o „inakosť“, ale je potrebné hovoriť o menejcennosti ženskej roly, pretože ženskú ponuku rol charakterizuje závislosť vo vzťahu k mužom. Mužské roly sa vyznačujú relatívnou autonómiou a nadradenosťou vo vzťahu k ženám. To je rozhodujúce“ (Scheu, 2000, s. 42).

Na Slovensku sa zatiaľ neuskutočnil komplexnejší prieskum spôsobu rodovej socializácie v predškolských zariadeniach. Prvou lastovičkou je diplomová práca Markéty Filagovej na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Autorka sa zamerala na to, do akej miery rodové stereotypy ovplyvňujú prístup učiteliek k deťom.

Z výsledkov výskumu M. Filagovej

Učiteľky v materskej škole dohliadajú na výber vhodných hračiek pre dievčatá a chlapcov, kontrolujú aj spôsob hry. Uskutočňujú vlastne prvú formálnu kontrolu „správnosti“ rodovej sebaidentifikácie detí. Práve v prostredí materskej školy dochádza k zámernej rodovej segregácii detí. Učiteľky delili deti do chlapčenskej a dievčenskej skupiny pri všetkých činnostiach, ktoré deti vykonávali bez ohľadu na nevyhnutnosť takéhoto delenia. Deti mali oddelené sedenie na „chlapčenskej“ alebo „dievčenskej“ lavičke bez ohľadu na to, kde bolo voľné miesto. Deti postupne toto členenie preberali a samé následne vykonávali „rodovú kontrolu“.

V tejto súvislosti je zaujímavé, že učiteľky tvrdili, že pristupujú k dievčatám a chlapcom rovnako, že medzi nimi nerobia rozdiely. Toto zistenie poukazuje na skutočnosť, že rodové stereotypy sú v prevažnej miere nevedomé.

Z hľadiska prevencie rodovo podmieneného násillia je dôležité, že učiteľky chlapcom väčšmi tolerovali neposlušnosť, agresívne prejavy a celkové sebaapresadzovanie sa na úkor druhých. Dievčatá boli naopak vychovávané k poslušnosti, mali za úlohu upratovanie v triede, a to často aj namiesto chlapcov (Filagová, 2004).

V období predškolskej výchovy už dochádza k internalizácii rodových stereotypov u detí pod tlakom autority dospelých vychovávajúcich, ako aj k prvej rovesníckej rodovej kontrole.

„Dievčatá a chlapci sa v tomto štádiu vývoja na jednej strane pripravujú na svoje špecifické úlohy žien a mužov, na druhej strane sa čast rozvíjaných schopností už teraz mení na realitu. Konkrétne to znamená, že dievčatá už v tomto veku musia pomáhať v domácnosti. Táto dievčenská práca má oveľa väčší rozsah ako sa doteraz predpokladalo“ (Scheu, 2000, s. 45).

4.2.2.2. Základná a stredná škola

Na základnú školu prichádzajú deti už rodovo socializované z rodiny a z predškolských zariadení. V procese výchovy a vzdelávania na základnej škole sa táto socializácia ešte viac prehĺbuje a rozdiely v prístupe k chlapcom a dievčatám sa zväčšujú. Na stredných školách dochádza k prvej rodovej segregácii, ktorá má neskôr dopad na segregáciu na trhu práce. Už pri výbere strednej školy deti často ovplyvňujú rodičia, výchovné poradkyne a poradcovia a vyučujúci, aby si vybrali strednú školu podľa toho, či sú dievčatá alebo chlapci, a nie podľa svojho skutočného záujmu a schopností. S postupujúcim vekom dochádza čoraz viac k explicitne odlišnému prístupu k dievčatám a chlapcom.

Fakty zo zahraničných výskumov (Pipher, 2000, s. 65)

- Pravdepodobnosť, že v triedach budú považovaní za rolové modely chlapci, je dvakrát väčšia než v prípade dievčat.
- Pravdepodobnosť, že im učiteľky a učelia venujú pozornosť, je päťkrát väčšia, a že ich vyvolajú je až dvanásťkrát väčšia než v prípade dievčat.
- Medzi deťmi zobrazenými na obrázkoch v učebniciach tvoria dievčatá jednu sedminu.
- Triedne aktivity vyberajú učelia a učiteľky oveľa častejšie tak, aby boli pritažlivejšie pre chlapcov než pre dievčatá.
- Dievčatá absorbujú takmer trikrát viac príbehov s chlapcami v ústrednej úlohe než príbehov s dievčatami.
- Chlapci sú zvyčajne zobrazovaní ako bystrí, statoční, kreatívni a vynachádzaví, kým dievčatá bývajú milé, nesa-mostatné a submisívne.
- Dievčatá čítajú šesťkrát viac životopisov o mužoch než o ženách. Dokonca aj v príbehoch o zvieratách sú zvieratá dvakrát častejšie mužského rodu.

Počas štúdia na základných a stredných školách majú na rodovú výchovu vplyv viaceré činitele:

- A. celkové zameranie výchovno-vzdelávacieho procesu vyjadrené v kurikule;
- B. vzory podávané v školskom prostredí;
- C. prístup učiteliek a učiteľov.

A. Celkové zameranie výchovno-vzdelávacieho procesu

Koncepcia štátnej politiky vo vzťahu k deťom a mládeži do roku 2007 stanovuje ako hlavné oblasti podporu a ochranu detí a mládeže. Pod podporou sa rozumejú „opatrenia štátu v prospech riešenia problémov, ktoré tvoria prekážky rozvoja detí a mládeže. Trvalá podpora, ku ktorej sa štát hlási, smeruje k prípadom, kde zlyhá funkcia rodiny, alebo kde ide o znevýhodnených jednotlivcov...“ (*Koncepcia štátnej politiky...*, 2001). Ochrana znamená „pôsobenie štátu, ktorým zabezpečuje zoslabenie vplyvu negatívnych javov a dôsledkov a ich pôsobenia na deti a mládež, a to najmä: ochrana občianskych práv a slobôd, ochrana zdravia mládeže a jej všestranná podpora, ochrana pred týraním, pohlavným zneužívaním a šikanovaním, zanedbávaním, demoralizáciou, krutosťou a ďalšími javmi ohrozujúcimi zdravý morálny vývin detí a mládeže“. Medzi strategické ciele dokumentu patria: „podpora rozvoja osobnostných vlastností, ochrana mladých ľudí pred negatívnymi vplyvmi spoločnosti, komplexné podchytenie všetkých determinantov, ktoré môžu spôsobiť vznik problémov u mladých ľudí v rôznych oblastiach života“.

Pokiaľ ide o rodinné prostredie, ktoré má zásadný vplyv na výchovu, *Koncepcia* konštatuje, že na Slovensku prevláda „kontinuita tradične vnímaného rodového správania“, kde „muž zarába“ a „žena vychováva“; toto vnímanie dokonca akoby v podmienkach transformačného procesu zažívalo renesanciu. V súvislosti s potrebou povzbudzovania rodinnej výchovy a zvyšovania jej efektivity zdôrazňuje potrebu kvalitnejšej prípravy učiteľov a učiteľiek zameraných na výchovu k manželstvu a rodičovstvu a aktívnej participácie rodičov. V celom vzdelávacom systéme zdôrazňuje nevyhnutnosť „vytvárať lepšie podmienky na prípravu a slobodnú voľbu nie len v oblasti profesionálnej kariéry, ale aj na rodičovstvo, na materskú a otcovskú úlohu.“ *Koncepcia* pripomína, že „OSN už od roku 1968 presadzuje právo na plánované rodičovstvo ako jedno zo základných ľudských práv“ (časť 1, odsek 5). Ako svoj cieľ definuje aj podporu práce „cirkvi a MVO v oblasti neformálneho vzdelávania a zvyšovania výchovných schopností rodičov ako prevenciu násilia v rodine“.

Takto stanovený rámec štátnej politiky vo vzťahu k deťom a mládeži by sa mal odrážať aj v iných dokumentoch, ktoré upravujú formálnu výchovu. Medzi hlavné východiskové dokumenty v súčasnosti patrí *Národný program výchovy a vzdelávania v SR na najbližších 15 – 20 rokov – Milénium* (schválený vládou SR v decembri 2001) a pripravovaný *Zákon o výchove a vzdelávaní* – tzv. školský zákon (zatiaľ v návrhu, pozri www.cvpv.sk). Hoci oba dokumenty zdôrazňujú potrebu výchovy v zmysle humanizmu a demokracie a odmietajú diskrimináciu z akéhokoľvek dôvodu, **ne našiel sa v nich priestor na podporu rodovo citlivého prístupu ani na zákaz šírenia rodových stereotypov**, k čomu sa SR zaviazala ratifikáciou *Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (CEDAW).

Samostatnú skupinu dokumentov, ktoré vytvárajú rámec pre tvorbu kurikúl a pre prácu pedagógov s deťmi a mladými ľuďmi v prostredí formálneho vzdelávania a výchovy, tvoria *Zmluvy SR so Svätou stolicou* (tzv. vatikánske zmluvy). Z medzinárodnopolitického hľadiska je zaujímavá skutočnosť, že kým napríklad Európska únia ponecháva úpravu vzdelávacej politiky na rozhodnutí národných štátov, vatikánske zmluvy majú ambíciu priamo zasahovať do tohto procesu. Celkový rámec upravuje *Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou* prijatá v novembri 2000. Z dodatkových zmlúv sú pre rodovú výchovu relevantné najmä dve: *Dohoda medzi SR a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami o náboženskej výchove a vzdelávaní* (máj 2004) a pripravovaná *Zmluva medzi SR a Svätou stolicou o práve uplatňovať výhrady svedomia*.

Hlavné výhrady ľudskoprávných MVO k tzv. Vatikánskej zmluve (podrobnejšie www.moznostvolby.sk)

- Zmluva sa týka všetkých občanov SR, nie len občanov s katolíckym vierovyznaním. Zmluva dáva cirkvi právo „využiť všetky vhodné prostriedky na mravné formovanie obyvateľov SR v prospech spoločného dobra podľa princípov katolíckej náuky v súlade s právnym poriadkom SR“.
- Zmluva podporuje zachovanie diskriminačného prístupu k iným formám spolužitia než je tradičný heterosexuálny manželský vzťah.
- Zmluva je v rozpore s medzinárodnými dohovormi, ktoré SR podpísala a ratifikovala. Okrem iného ide konkrétne o *Dohovor OSN o právach dieťaťa* (1991) a *CEDAW* (1987).
- Zmluva zakladajúca autoritu katolíckej náuky v najrôznejších oblastiach života ohrozuje *Koncepciu rovnosti príležitostí žien a mužov v SR*, najvýraznejšie v oblasti vzdelávania a reprodukčných práv. Stereotypné chápanie mužskej a ženskej roly i presadzovanie nespravodlivej delby práce podľa pohlavia, ktoré potvrdzuje nerovné rozdelenie moci medzi ženami a mužmi v spoločnosti, odporuje viacerým článkom CEDAW, najmä článku 5.

Problematické ustanovenia Dohody medzi SR a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami o náboženskej výchove a vzdelávaní

Článok 1 (4): *Slovenská republika nebude požadovať, aby cirkevné školy uskutočňovali také výchovné a vzdelávacie programy, ktoré nezodpovedajú výchove a vzdelávaniu registrovaných cirkví a náboženských spoločností. Toto ustanovenie povyšuje*

rozhodnutie cirkví a náboženských spoločností nad politiku štátu pri výchove a vzdelávaní v oblasti ľudských práv. Konkrétne to môže znamenať, že prípadný zámer štátu implementovať rodovo citlivý prístup do oficiálnych rozhodnutí sa nebude týkať cirkevných škôl.

Navyše, na základe článku 1 (12) budú môcť cirkvi a náboženské spoločnosti zakladať vlastné metodické centrá financované štátom. Tento postup povedie k vstúpeniu náboženských hodnôt a princípov do výchovy a vzdelávania na cirkevných školách.

Podľa článku 2 (3) je SR povinná umožniť náboženskú výchovu už v predškolských zariadeniach, čo povedie k výchove detí v zmysle jedinej hodnotovej orientácie. S ohľadom na rodovo stereotypnú výchovu možno očakávať, že podpora rodových stereotypov vo výchove ešte zosilnie.

Napriek tomu, že *Dohoda* deklaruje uplatňovanie iba v súlade s platnou legislatívou, sama vytvára priestor na jej porušovanie, najmä v článku 1. Kontrola na hodinách náboženskej výchovy podľa článku 2 (9) a (10) bude zo strany štátu prakticky nemožná, pretože *štátnu školskú inšpekciu... vykonávajú osoby poverené hlavným školským inšpektorom po dohode s príslušnou vrchnosťou registrovanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Hospitáciu na vyučovaní... vykonávajú osoby poverené príslušnou vrchnosťou registrovanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti...*

Problematické ustanovenia pripravovanej Zmluvy o výhrade svedomia

V článku 4 (1) sa vyslovene uvádza možnosť odmietnuť výchovno-vzdelávaciu činnosť, poskytovanie právnych a zdravotníckych služieb. Vzhľadom na to, že v článku 2 zmluva ustanovuje pod pojmom „vieroučné a mravoučné zásady“ také zásady, ktoré sú vyhlásené Magistériom Katolíckej cirkvi, a pod pojmom „výhrada svedomia“ rozumie odmietnutie konania toho, čo vo svojom svedomí pokladá za nedovolené podľa vieroučných a mravoučných zásad, je možné predpokladať, že zmluva ustanoví nerovnováhu aj pokiaľ ide o svedomie katolíkov a niekatolíkov. Na výklad vieroučných a mravoučných zásad je oprávnená Svätá stolica – článok 6 (3). Opätovne možno predpokladať indoktrináciu katolíckeho hodnotového systému a rodových stereotypov s ním spojených do viacerých oblastí spoločenského života, a to aj do výchovy a vzdelávania.

V oblasti formálnej výchovy v prostredí základných a stredných škôl zohrávajú kľúčovú úlohu osnovy a učebné plány. Na Slovensku sa doteraz neuskutočnil systematický výskum kurikul z hľadiska podpory či šírenia stereotypných koncepcií mužskosti a ženskosti. Osnovy a učebné plány niektorých predmetov však priebežne monitoruje občianske združenie EsFem. Sústreďuje sa najmä na tzv. výchovné predmety, akými sú výchova k manželstvu a rodičovstvu, etická výchova, občianska výchova. Uvedené predmety majú viesť deti k demokratickým hodnotám, prosociálnemu správaniu, pozitívnemu sebahodnoteniu, ľudským právam. S výnimkou osnov k predmetu „výchova k manželstvu a rodičovstvu“ a osnov niektorých predmetov dievčenskej odbornej školy nemožno tvrdiť, že dochádza k potvrdzovaniu rodových stereotypov.

Zo zistení monitoringu osnov a učebných plánov realizovaného občianskym združením EsFem

- Osnovy výchovy k manželstvu a rodičovstvu medzi svojimi výchovnými cieľmi jednoznačne uvádzajú „snahu viesť deti k tomu, aby sa stotožnili so svojou pohlavnou rolou“. Táto formulácia je podľa názoru autorky v rozpore s ustanoveniami ratifikovaného CEDAW.
- Samostatnú pozornosť si zasluhujú tzv. dievčenské odborné školy. Ich existenciu vyčítala Slovenskej republike aj *Východisková správa k CEDAW* (1998). Dievčenské odborné školy ponúkajú odborné vzdelanie podobné stredným ekonomickým školám a obchodným akadémiám, odlišujú sa však niektorými „rozširujúcimi“ predmetmi, ktoré „pripravujú dievčatá na manželstvo“. Pritom je manželstvo a povinnosti s ním spojené chápané veľmi stereotypne. Dievčatá sa učia základy rodinného alebo domáceho hospodárenia, výchovu detí a starostlivosť o ne, spoločenské správanie, utváranie harmonických vzťahov v rodine, stolovanie a varenie, starostlivosť o chorých alebo starých členov rodiny a pod. Všetky uvedené aktivity smerujú k socializácii dievčat v zmysle sebaobetovania, starostlivosti o druhých a zodpovednosti za vzťahy.

Okrem oficiálnych kurikul ovplyvňuje výchovný proces aj tzv. skryté kurikulum školy, ktoré nie je formálne a oficiálne deklarované, ale do značnej miery ovplyvňuje proces výchovy a vzdelávania. Tvoria ho postoje učiteľov a učiteliek, ako aj hodnotový systém prevládajúci v škole. Štruktúra prostredia školy, spôsob členenia priestoru, aké pozície zastávajú muži a ženy, ktoré predmety sú považované za dôležité v porovnaní s tým, ktoré sú považované za chlapčenské a ktoré za dievčenské, ponuka voľnočasových aktivít, osobné postoje učiteľov a učiteliek – to všetko je súčasťou skrytého kurikula školy, ktoré deti a mladí ľudia vnímajú veľmi zreteľne. Rodovým aspektom tzv. skrytého kurikula sa na Slovensku zatiaľ nevenovala výskumnícka pozornosť.

B. Vzory podávané v školskom prostredí

Okrem vzorov, ktorými sú učitelia a učiteľky či rovesníci a rovesníčky, podstatnú výchovnú úlohu zohrávajú modely mužskosti a ženskosti podávané v učebniciach. Učebnice, ktoré sa používajú na slovenských školách, podliehajú schvaľovaciemu procesu zo strany štátu. Obrazy mužskosti a ženskosti, s ktorými sú deti v učebniciach konfrontované, dostávajú do určitej miery kodifikačný charakter.

Štandardný postup na odhalenie rodovo stereotypného prístupu k deťom a mladým ľuďom predstavuje rodová analýza učebníc. Ani táto oblasť však nie je v SR systematicky výskumne spracovaná. Existujú iba ojedinelé výskumné aktivity z dielne MVO. Napríklad v roku 2002 občianske združenie EsFem uskutočnilo monitoring učebníc sexuálnej výchovy. Sexuálna výchova sa na Slovensku nazýva „výchova k manželstvu a rodičovstvu“. Už samotný názov vychádza zo stereotypnej koncepcie párových vzťahov a z preferencie manželstva pred ostatnými formami spoluzitia, pričom nevyjadruje skutočnosť, že ľudská sexualita nie je obmedzená iba na „reprodukčný proces“.

Na Slovensku sa používajú tri štátom schválené učebnice sexuálnej výchovy. Učitelia a učiteľky však pri svojej práci využívajú aj množstvo iných, prevažne osvetových textov, ktoré boli takisto zahrnuté do monitoringu, pričom sa sledovali iba explicitné vyjadrenia rodových stereotypov v texte.

Príklady explicitných vyjadrení rodových stereotypov v učebniciach výchovy k manželstvu a rodičovstvu

Vzor 1: Predstavy o mužskosti a ženskosti, ktoré sú uvádzané v učebniciach, odrážajú štruktúru rodových stereotypov podporujúcu asymetriu moci medzi ženami a mužmi:

- *V civilizovanej spoločnosti sa očakáva od každého muža a ženy, že sa budú správať adekvátne svojmu pohlaviu. Dievča, ktoré sa správa ako chlapec, nia je ideálom, podobne nia je ideálom ani zotenšterý muž... (Rozinajová, 1992, s. 38).*
- *Žena by mala byť v prvom rade ženou, zachovať si „ženskost“ lebo iba tak sa môže postaviť k mužovi ako jeho rovnocenná partnerka. Keď sa snaží podobat mužovi, zbavuje sa toho najcennejšieho, a pritom sa mu v tom zmysle vlastne ani nemôže vyrovnat (Rozinajová, 1992, s. 54).*
- *Ženu obdarila príroda silným citom materstva a sklonom k vlastnostiam, bez ktorých sa materstvo nezaobíde, ako sú obetavosť, starostlivosť, poriadkumilovnosť, usilovnosť, trpezlivosť, ochota pomôcť, poskytovať lásku... (Rozinajová, 1992, s. 55).*

Vzor 2: Zdôrazňuje sa potreba zhovievavosti a tolerance k agresivite chlapcov a mužov ako „prirodzenej“ a dokonca „žiaducej“:

- *... preto napríklad z chlapcov netreba robiť pokorných „baránkov“, keďže majú v sebe od prírody zakódovanú neskrotosť, prudkosť a aktívny prístup k životu (Prevendárová, 2000, s. 5).*
- *Mužova psychika sa vyznačuje prevahou rozumu, vôle, disciplíny, samostatnosti, odvahy, čo sa ešte väčšmi zvýrazní cielavedomou výchovou a prípravou chlapcov na plnenie mužskej roly a úloh... U muža prevláda viac pohlavnosť, u ženy viac cit, láska (Rozinajová, 1992, s. 55 – 56).*

Vzor 3: Učebnice popisujú mužskosť a ženskosť tradične stereotypne. Mnohé vlastnosti sa používajú ako argumenty o predurčenosti mužov na úlohu „hlavy rodiny“ a žien na „ochrankyne rodinného kozubu“:

- *Ženské vlastnosti: neha, dobrosrdečnosť, starostlivosť, prirodzený ostych, láska k deťom, ochota pomáhať, súciti, umenie potešiť iných, tolerancia, pochopenie, dobrý vzťah k ľuďom (Prevendárová – Kubičková, 1995, s. 71).*
- *Mužské vlastnosti: ambicióznosť, analytické myslenie, fyzická sila, rozhodnosť, konkurenčnosť, individualizmus, umenie presvedčať, nezávislosť, vodcovský duch, dominantnosť, spoliehanie sa na seba (Prevendárová – Kubičková, 1995, s. 71).*

Rodové stereotypy sú obsiahnuté aj v *Metodickej príručke výchovy k láske a čistote (Metodická..., 1999)*. Ide o materiál, ktorý síce nebol schválený Ministerstvom školstva SR, ale napriek tomu sa často využíva na hodinách náboženstva a etiky, ako aj v rámci mimoškolskej činnosti uskutočňovanej cirkvami a niektorými kresťanskými MVO. Medzi tradičné kresťanské hodnoty postulované predovšetkým katolíckou cirkvou patria aj stereotypné predstavy o mužskosti a ženskosti.

Príklady explicitných vyjadrení rodových stereotypov v Metodickej príručke výchovy k láske a čistote

Vzor 1: Striktná dichotómia a esencializácia mužskosti a ženskosti je podporovaná biologizujúcou argumentáciou, zvýrazňovaním rozdielov a potláčaním až popieraním podobností medzi ženami a mužmi:

- *... prednosti aj negatíva sú prejavom určitých daností, ktoré majú svoju prozreteľnosťnú úlohu. Napríklad agresivita a tvrdosť chlapcov je prvým, ešte nezoládnutým prejavom energie, pevnosti v sledovaní cieľov, schopnosti chrániť seba a svojich drahých. Precíllivenosť dievčat je prejavom vnímavosti a starostlivosti budúcej matky, bez ktorej by v rodinách chýbalo teplo... (Metodická..., 1999, s. 24).*

Vzor 2: Hierarchické rozdelenie mužskosti a ženskosti – z uvedených citátov je zrejmé, že pripisujú mužskosti vyššiu hodnotu (s výnimkou materstva, ktoré sa však často využíva ako argumentácia pre poddajnosť dievčat a žien).

- Pri argumentácii o škodlivosti telenoviel sa uvádza, že sú: „... venované najmä ženskému publiku v domácnosti (muž si skôr vytvorí usudok)“ (Metodická..., 1999, s. 40).
- „Rozdiely medzi ženou a mužom“ (Metodická..., 1999, s. 49).

Žena	Muž
Citové závery	Logické postupy
Sklon ovplyvniť sa náladou	Pevnejšie postoje
Všimnúť si detaily	Schopnosť vidieť celok
Náchylnosť podliehať stresom	Väčšia odolnosť voči stresom
Sklon pôsobiť na city	Sklon byť autoritatívny
Ochota vykonávať aj drobné domáce povinnosti	Tendencia venovať sa len veľkým prácam
Schopnosť pôsobiť ako nedobytná pevnosť	Prejavy túžobnosti
Postoje tajomnejšie a rafinovanejšie	Postoje otvorenejšie a priamejšie
Schopnosť zvládať viac činností naraz	Sústredzuje sa na jednu činnosť
Rýchle nájde riešenie, impulzívne	Systémové riešenia, dlhšie uvažuje
Starosť o domácnosť, výchovu detí	Starosť o vecné úlohy (živobytie)
V priestore sa ťažšie orientuje	Väčšiu schopnosť priestorovej orientácie
Intuíciu má skoro každá žena	Intuíciu má len málo mužov
ŽENA MÁ BYŤ: Srdcom!	MUŽ MÁ BYŤ: Hlavou!

Vzor 3: Z hľadiska prevencie rodovo podmieneného násilia je najnebezpečnejšie a neprípustné zdôrazňovať zodpovednosť dievčat za (najmä sexuálne) správanie chlapcov. Predznamenáva to opätovnú viktimizáciu obetí násilia a ospravedlňovanie páchatelov násilia. Na mnohých miestach sa doslovne zdôrazňuje „vina“ dievčat a žien za násilie na nich páchané, prípadne sa rozlišujú dve kategórie ľudí – „čistých“ a „hriešnych“ a vyvoláva sa ilúzia, že násilie hrozí iba hriešnym ľuďom – najmä dievčatám a ženám, ktoré ho samy provokujú. „Dievča je zodpovedné za čistotu svoju i chlapcovu...“:

- *Najdôležitejšou vecou vo vzťahu chlapca a dievčata je zachovanie čistoty. Najväčším poslaním dievčata je chrániť svoje panenstvo ako najväčšie dobro a najzväčšiu perlu a tým vo vzťahu s chlapcom ovplyvňovať aj jeho čistotu. Úlohou chlapca je prejavovať dievčatu úctu, byť jej ochrancom, rytierom (Metodická..., 1999, s. 27).*
- *Vnútrotný svet ženy a muža je veľmi odlišný. ... Zo začiatku je to aj u chlapca tak ako u dievčata, samozrejme u neskazeného chlapca. Skôr či neskôr však začne u chlapca prevládať telesná túžba. Stáva sa uňho najsilnejšou. Je veľmi dôležité, aby dievča „neprovokovalo“ chlapca svojím nesprávnym vyzývavým správaním, aby nebolo naivné a nehralo sa na lásku (neflirtovalo), aby nedovolilo chlapcovi žiadne telesné zblíženie a dôvernosti (Metodická..., 1999, s. 52).*
- *Chlapec prijíma dievča a naplňa sa jej prítomnosťou. „Ožení sa“ Žene, keď je darom sebadarujúcim, hrozí, že ju môže niekto oklamať, okradnúť, môže ju uchmatnúť, preto musí byť chránená. Úlohou mužov je chrániť nežnejšie pokolenie. Dievča svojím cudným správaním prebúdzajú chlapcovi pravú mužnosť, tŕsi jeho žiadostivosť a vedie ho ku kráse mužnosti, byť charakterným, obetavým a zodpovedným. Tak v ňom vychová statočné srdce muža (Metodická..., 1999, s. 74).*

Vzor 4: Takýto spôsob „prerozdelenia“ zodpovednosti nevyhnutne vedie k ospravedlneniu znásilnenia. Násilie na ženách sa v celom texte chápe ako „daný stav“, žena je vždy „vystavená možnosti násilia“. Ani na jednom mieste nie je pomenované násilie páchané na ženách ako trestný čin, ako neprípustné správanie, ako niečo, čo je potrebné odmietnuť. Dokonca ani o znásilnení sa nehovorí ako o trestnom čine. Na jedinom mieste, kde sa tejto téme venuje pozornosť, dochádza skôr k „ubezpečeniu“, že znásilnenie neznamená skutočnú stratu „čistoty“. Zároveň sa však podsúva vina žene, dokonca sa práve ona považuje za príčinu:

- *Pri znásilnení ide o akt násilný, morálne zlý. Chýba tu dobrovoľnosť. Preto aj keď sa fyzicky panenstvo poruší, zasvätenie sa zachová, nenaruší, lebo chýba dobrovoľnosť. Častou príčinou znásilnenia je provokatívne správanie a obliekanie dievčat alebo zle trávený voľný čas (Metodická..., 1999, s. 76).*

Uvedené citáty nie sú ojedinelými výnimkami. Reprezentujú „standard“ súčasnej vzdelávacej politiky v tejto oblasti. Hoci explicitné vyjadrenia rodových stereotypov v učebných textoch a ilustráciách sú jasne čitateľné, ich efektivitu podporujú aj ďalšie, menej zjavné mechanizmy šírenia a fixácie rodových stereotypov (prístup učiteľov a učiteliek, predmetová štruktúra, prostredie, ponuka mimoškolských aktivít atď.).

C. Prístup učiteľov a učiteľiek

V škole je z hľadiska výchovno-vzdelávacieho procesu kľúčovým činiteľom interakcia medzi učiteľmi a učiteľkami a žiakmi a žiakmi, prípadne študentmi a študentkami. Učiteľia a učiteľky, tak ako každý z nás, boli objektom rodovo stereotypnej socializácie. Ich postoje k rodovým rolám dievčat a chlapcov sa prejavujú v ich správaní. Aj keď si myslia, že prístupujú k chlapcom a dievčatám rovnako, nie je to pravda. Internalizované rodové stereotypy reprodukovujú prostredníctvom očakávaní a požiadaviek na žiakov a žiačky, študentov a študentky.

Na Slovensku sa doteraz nevenovala dostatočná pozornosť spôsobu, akým učiteľky a učiteľia prispievajú k rodovej socializácii. K dispozícii je iba jediný prieskum na bratislavských základných školách a gymnáziách, ktorý uskutočnila Katarína Minarovičová ako diplomovú prácu na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave (Minarovičová, 2003b). Výskum ukázal, že „ani v koedukatívnych podmienkach slovenských škôl, ktoré majú zabezpečiť rovnaké vzdelanie pre dievčatá a chlapcov, nevymizla výchova v zmysle sprostredkovania tradičných rodových rolí. Učiteľia či učiteľky venujú viac pozornosti chlapcom ako dievčatám, a to vo viacerých ohľadoch. Napríklad pri inštrukciách, upozorňovaní na nevhodné správanie alebo pri komunikácii všeobecne“ (Minarovičová, 2003b). Podľa autorky dostávajú chlapci na vyučovaní väčší priestor ako dievčatá a majú tak možnosť vyskúšať si širšie spektrum správania, aj vo vzťahu k sebadôvere a k schopnosti presadzovať sa. Chlapcom býva aj v diskusiách ponechaný väčší priestor na vyjadrenie svojho názoru. Pri riešení úloh učiteľia a učiteľky trpezlivejšie komunikujú s chlapcami a snažia sa ich priviesť k tomu, aby odpoveď na otázku našli sami, zatiaľ čo dievčatám odpovedajú hneď a priamo na otázku. Pri chemických či fyzikálnych pokusoch si učiteľia a učiteľky častejšie vyberajú na demonštrovanie pokusu chlapcov ako dievčatá. Špecifický prístup pedagógov k dievčatám a chlapcom vplýva aj na záujmy chlapcov a dievčat, na výber záujmových krúžkov, športových aktivít a neskôr aj na výber povolania. Uvedený prieskum poukazuje aj na to, že na Slovensku je situácia podobná ako v iných krajinách.

Výber zo záverov diplomovej práce K. Minarovičovej

- Sexizmus a výupy o ženách sú súčasťou každodenného humoru učiteľov. Poznámkami o „ženskej logike“ otvorene diskriminujú dievčatá.
- Na strednej škole, keď odpovedalo dievča z fyziky, učiteľ si nikdy neodpustil poznámku: „Pánboh to dobre zariadil: ženám nadelil krásu a mužom rozum.“ Alebo ak dievča na niečo odpovedalo nesprávne: „To je tá vaša ženská logika.“ Jeho obľúbená veta znela: „Načo vy dievčatá chcete ísť na vysokú školu? Aj tak sa vydáte a budete doma s deťmi.“
- Učiteľia a učiteľky by mali otvorene odsúdiť každé sexualizované a verbálne obťažovanie aj zo strany žiakov. Chlapci častejšie zosmiešňujú a urážajú dievčatá ako dievčatá chlapcov (Minarovičová, 2003b).

Výber zistení zo zahraničných výskumov

Chlapci sa v triede tešia väčšej pozornosti a dostávajú detailnejšie inštrukcie než dievčatá. U chlapcov sa častejšie cení akademická a intelektuálna práca, kým dievčatá dostávajú pochvalu za svoje oblečenie, dobré správanie a dodržiavanie pravidiel. Chlapci sú kritizovaní za správanie, dievčatá za nedostatočný intelekt. Posolstvo pre chlapcov znie: „Si šikovný, stačí ti len sadnúť si a dať sa do práce.“ Dievčatám sa zasa často odkazuje: „Asi v tom nie si dosť dobrá. Postupovala si podľa pravidiel, ale neuspela si.“ Keďže v prípade chlapcov sa neúspech pripisuje vonkajším faktorom a úspech ich schopnostiam, chlapci si zachovávajú sebadôveru, a to aj pri neúspechu. U dievčat je to presne naopak. Pretože ich úspech sa pripisuje šťastiu alebo usilovnej práci a neúspech nedostatočným schopnostiam, každý neúspech podkopáva sebadôveru dievčat. Výsledkom tohto nenápadného pôsobenia je, že dievčatá prestanú chcieť byť astronautkami a neurochirurgičkami. Dievčatá nevedia vysvetliť, prečo pochovávajú svoje sny; jednoducho záhadne stráca záujem (Pipher, 2000, s. 65).

4.2.3. NEFORMÁLNA VÝCHOVA

Pri neformálnej výchove zohrávajú z hľadiska fixácie rodových stereotypov úlohu tri hlavné činitele: médiá, rovesnícka skupina a voľnočasové aktivity. Mediám sa venuje samostatná časť (kapitola 5). Nasledujúce riadky budú venované najmä vplyvu rovesníckych skupín.

So zvyšujúcim sa vekom zohrávajú v procese socializácie čoraz väčšiu úlohu názory a postoje rovesníckych skupín. Zároveň s nárastom tohto vplyvu stúpa aj intenzita sociálnej kontroly zo strany rovesníkov a rovesníčok. Spolužiaci a spolužiačky, priatelia a priateľky čoraz častejšie určujú pravidlá a preberajú na seba úlohu „kontrolóra“ konformity.

V tejto súvislosti je dôležité venovať pozornosť tomu, ako deti samy vnímajú rodové stereotypy. Sondy o vnímaní rodových stereotypov deťmi realizovalo v roku 2000 občianske združenie EsFem. Ako vyplýva z jej záverov, deti vo veku 11 – 12 rokov jasne charakterizujú rodové roly mužov a žien. So zvyšujúcim sa vekom sa zmenšuje rozptyl charakteristík „typického muža“ a „typickej ženy“. Poznatky výskumu potvrdili niektoré známe skutočnosti:

- Oblasť seberealizácie mužov a žien chápu deti oddelene – verejnú sféru a orientáciu na výkon ako oblasť mužského pôsobenia (deti uvádzali profesionalitu, majetok, sebavedomie, pribojnosť a pod. ako mužské typické vlastnosti) a súkromnú sféru a starostlivosť o vzťahy a okolie ako oblasť pôsobnosti žien (starostlivosť, obetavosť, neha, empatia, schopnosť odpúšťať atď.).
- V oblasti partnerských vzťahov deti od mužov očakávali charakter, autoritu, prípadne majetok – ako schopnosť ekonomicky zabezpečiť rodinu, zásadovosť, oporu, sebavedomie, pričom od žien očakávali najmä dobrý výzor, nehu, vernosť, schopnosť odpúšťať a pod.
- Predstava detí o „typickom mužovi a žene“ sa značne odlišuje od toho, ako si predstavujú „ideálnu partnerku alebo partnera“. Hoci deti vnímajú rodové stereotypy ako niečo, čomu sa nedá uniknúť, predsa sa ich predstavy o živote riadia odlišnými očakávaniami. Pri formulovaní obrazu ideálneho partnera alebo partnerky nie sú určujúce stereotypné „mužské“ alebo „ženské“ vlastnosti, ale skôr pozitívne charakterové črty. Neočakávajú teda za partnera alebo partnerku „muža“ alebo „ženu“, ale charakterného a príjemného človeka.

Porovnanie výrokov detí o typických vlastnostiach žien a mužov

Chlapec – 12 rokov:

- Ženy – robia väčšinou poriadok a varia. Robia domáce práce.
- Muži – zarábajú, chodia do práce, opravujú auto, opravujú veci v domácnosti, kukajú telku a pijú pivo a čítajú noviny.

Dievča – 14 rokov:

- Žena – elegantnosť, dôstojnosť, citlivosť, zručnosť
- Muž – bojovnosť, energickosť, podnikavosť

Chlapec – 11 rokov:

- Muž – sedí v krčme, číta noviny, pozerá TV.
- Žena – varí, pere, hučí, rodí.

Dievča – 15 rokov:

- Muž – frajerina, namyslenosť
- Žena – obetavosť, klebetnosť

Chlapec – 13 a pol roka:

- Typické pre muža je vyspať sa so ženou a keď tá žena po čase zistí, že je tehotná a povie to mužovi, on sa na ňu vykašle a ide za inou! A pre ženu je typické muža zviest a keď zistí, že je tehotná, tak to tomu mužovi vyčíta.

Význam rovesníckych skupín ako „centier rodovej kontroly“ potvrdzujú aj zahraničné autorky a autori: „So znižujúcim sa významom rodičov v živote dievčat sa zvyšuje význam rovesníkov... Rovesníčky schvalujú ich rozhodnutia a podporujú ich novú, nezávislú osobnosť. Je to čas na hlbkové hľadanie seba samej vo vzťahoch. Je to nepretržitý experiment... Dievčatá trestajú iné dievčatá za to, že sa im nepodarilo dosiahnuť tie isté nemožné ciele, ktoré ony samy nedokážu dosiahnuť... Šikanovanie slúži ako vrcholná forma spoločenskej kontroly dievčat, ktoré nevenujú dostatočnú pozornosť spoločenským tlakom. Obetiam šikany sa každý vyhýba; tieto dievčatá sú vystavené výsmechu, tyranizovaniu a trápeniu na sto spôsobov. Pravdepodobnými obetami šikanovania sú dievčatá bystré, asertívne, sebavedomé, príliš pekné alebo nie dostatočne pekné“ (Pipher, 2000, s. 65 – 68).

Aj výber voľnočasových aktivít v rámci záujmových krúžkov a športových klubov je ovplyvnený stereotypnými predstavami o chlapčenských a dievčenských krúžkoch, prípadne o mužských a ženských športoch. Navyše, po roku 1989 zaniklo množstvo záujmových krúžkov. Prázdne miesto po nich vyplnili centrá voľného času, ale najmä cirkevné organizácie a kresťanské MVO, ktoré vychádzajú z tradičného vnímania mužskosti a ženskosti. Dá sa preto predpokladať, že sa presadzuje rodovo stereotypný prístup k ponuke aktivít pre deti a mladých ľudí. V nastávajúcom období by bolo užitočné podrobnejšie zmapovať reálnu situáciu.

4.3. MOŽNOSTI PREVENČIE RODOVO PODMIENENÉHO NÁSILIA

4.3.1. VÝCHODISKOVÝ RÁMEC

Východiskovým rámcom rodovo citlivej výchovy a rodovo citlivej pedagogiky sú ľudské práva a ich garancia. Hlavným dokumentom poukazujúcim na potrebu rodovo citlivej výchovy je *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien*. Argumenty, ktoré môžu slúžiť pre zdôvodnenie potreby rodovo citlivej výchovy, je však možné nájsť aj v iných ľudskoprávných dokumentoch.

Dohovor o právach dieťaťa

Ak vychádzame z *Dohovoru o právach dieťaťa*, fixácia rodových stereotypov vytvára takú situáciu, v ktorej nie je možné naplniť nasledujúce práva detí:

Článok 29: *Státy, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, sa zhodujú, že výchova dieťaťa má smerovať:*

- k rozvoju osobnosti dieťaťa, jeho nadania a rozumových aj fyzických schopností v čo najširšom objeme;
- k výchove zameranej na posilňovanie úcty k ľudským právam a základným slobodám a tiež k zásadám zakotveným v *Charte OSN*;
- k príprave dieťaťa na zodpovedný život v slobodnej spoločnosti v duchu porozumenia, miery, znášanlivosti, rovnosti pohlaví a priateľstva medzi všetkými národmi, etnickými, národnostnými a náboženskými skupinami a osobami domorodého pôvodu.

Deklarácia OSN o odstránení násilia páchaného na ženách

V súvislosti s potrebou rodovo citlivej výchovy ako prevencie rodovo podmieneného násilia je relevantná *Deklarácia OSN o odstránení násilia páchaného na ženách* (1993). Deklarácia „uznáva, že násilie páchané na ženách je demonštráciou historicky asymetricky rozdelenej moci medzi mužmi a ženami, ktorá viedla k nadvláde mužov nad ženami a k diskriminácii žien, a ktorá bránila ženám naplno rozvíjať svoje schopnosti, uznávajúc tiež, že násilie na ženách je jedným z rozhodujúcich spoločenských mechanizmov, pomocou ktorého sú ženy násilím zatlačané do podriadenej pozície oproti mužom.“

Článok 1: „Termín „násilie na ženách“ označuje pre potreby tejto Deklarácie akýkoľvek čin násilia založený na rodovej nerovnosti, ktorého dôsledkom je, alebo ktorý smeruje k tomu, aby jeho dôsledkom bolo fyzické, sexuálne alebo psychické poškodenie trpiacej ženy, vrátane vyhrážania sa takýmito činmi, nátlaku alebo akéhokoľvek odňatia slobody, či už vo verejnom, alebo v súkromnom živote.“

Článok 4j odporúča: „Prijať všetky príslušné opatrenia, najmä v oblasti vzdelávania, ktoré by pomohli zmierniť sociálne a kultúrne vzorce správania mužov a žien a odstrániť predsudky, zvyklosti a všetky praktiky založené na myšlienke podriadenosti alebo nadradenosti jedného z pohlaví a na stereotypných rolách mužov a žien.“

Pekinská deklarácia a Pekinská akčná platforma

Aj *Pekinská deklarácia a Pekinská akčná platforma* (1995) formulujú nový medzinárodný záväzok k vytýčeným cieľom rovnoprávného postavenia, rozvoja a mieru pre ženy na celom svete:

- „vyrovnať do roku 2000 priepastnú rodovú nerovnováhu v základnom a strednom vzdelávaní a zabezpečiť do roku 2015 univerzálne vzdelávanie bez rodových rozdielov vo všetkých krajinách;
- navrhnuť a realizovať nediskriminujúce systémy vzdelávania a prípravy na povolanie.“

Rada Európy

Pokiaľ ide priamo o prostredie formálnej výchovy a vzdelávania, najpodrobnejšie rozpracovaným materiálom pojednávajúcim o rodovo citlivej výchove a pedagogike je *Odporúčanie RE č. 1281 z roku 1995 o rodovej rovnosti vo výchove* (1995). Materiál obsahuje nasledujúce konštatovania a odporúčania:

- Tradičné rodové roly vo výchove ešte vždy silne obmedzujú a redukujú možnosti voľby oboch pohlaví... (článok 4, ii).
- Dievčatám a chlapcom by mali byť prezentované pozitívne vzory žien z minulosti a súčasnosti, ako právoplatný výchovný koncept na prekonávanie stereotypov (článok 6).

- Rodová rovnosť vo výchove musí byť súčasťou širšej stratégie na dosiahnutie rovnoprávnejšej a demokratickejšej spoločnosti, uznávajúcej, že ženy v minulosti a súčasnosti zásadne prispeli k rozvoju európskej kultúry a spoločnosti a je nevyhnutné začleniť do výchovy informácie o tom, že feminizmus bol ústredným zdrojom tohto prínosu (článok 9).
- Zhromaždenie RE preto odporúča, aby Výbor ministrov požadoval od kompetentných autorít členských štátov realizovanie výchovy k ľudským právam rodovo citlivo a prijatie opatrení na zvýšenie rovnosti (de jure a de facto) vo vzdelávaní, aktívnu podporu rovnosti práv, rovnosti šancí, rovného rodovo citlivého prístupu k dievčatám a chlapcom, ženám a mužom (článok 12) vyhľadávaním a šírením príkladov dobrej praxe v oblasti rodovo citlivej výchovy, napríklad:
 - (ii) revíziou učebných materiálov a metód s cieľom posilnenia nediskriminujúceho jazyka a nesexistujúceho prístupu...;
 - revíziou stereotypných modelov a rolí pre dievčatá a chlapcov...;
 - lepšou prezentáciou dôležitého významu žien v európskych dejinách a kultúre;
 - začlenením rodovej citlivosti a podpory rovnosti do prípravy pedagogických pracovníkov.

4.3.2. RODOVO CITLIVÁ VÝCHOVA AKO PREVENCIA NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

4.3.2.1. Primárna prevencia

S ohľadom na odstraňovanie základnej príčiny rodovo podmieneného násilia – rodovej nerovnosti – je kľúčovou úlohou eliminácia rodových stereotypov z výchovy a vzdelávania a presadzovanie rodovo citlivého prístupu v práci s deťmi a mladými ľuďmi.

A. Rodovo citlivá výchova

Rodovo citlivá výchova vyžaduje od učiteľov a učiteliek individuálny prístup k deťom a mladým ľuďom, ktorý nie je ovplyvnený predsudkami voči chlapcom či dievčatám. Vychádza zo špecifických potrieb oboch skupín, ktoré sú dôsledkom nerovného spoločenského statusu mužov a žien vyplývajúceho z rozdielnej socializácie. „Rodovo citlivým správaním môžeme rozvíjať emancipačný potenciál dievčat aj chlapcov a podporiť ich schopnosť kritického myslenia a kritického vnímania“ (Egger, 2000, s. 127). Takýto prístup však vedia uplatniť iba tie učiteľky a učelia, ktorí dokážu rodové stereotypy a ich dôsledky identifikovať a reflektovať. Rodovo citlivá výchova je na slovenských školách ešte vždy skôr ojedinelým úkazom než bežnou praxou.

Pre dôslednú rodovo citlivú pedagogickú prácu však nestačí len ďalej nešíriť a nefixovať rodové stereotypy. Je nevyhnutné pomáhať deťom, aby si ich uvedomili, a ponúkať alternatívne vzory konštrukcie mužskosti a ženskosti. Ukázať deťom, že neexistuje žiadna uniformná mužskosť a ženskosť, že muži a ženy majú podstatne viac podobných než rozdielnych charakteristík. Rodovo citlivý prístup je predpokladom úspešnej pedagogickej práce vo všetkých učebných a výchovných predmetoch, ak jej cieľom má byť samostatne uvažujúca, slobodná ľudská bytosť vedomá si ľudských práv seba i ostatných. Medzi inšpiratívne príklady aktivít zameraných na elimináciu rodových stereotypov a ich negatívnych dôsledkov v zahraničí patria viaceré zahraničné projekty. Niektoré z nich, venované priamo prevencii rodovo podmieneného násilia, vychádzajú z potreby odlišného prístupu k dievčatám a chlapcom.

Príklady rodovo citlivého prístupu k dievčatám

Príklad 1: Rakúska pedagogička a psychologička Renate Egger, aktivistka pracujúca so ženami, ktoré zažili alebo zažívajú rodovo podmienené násilie, je presvedčená o tom, že rodovo citlivá pedagogika je súčasťou primárnej prevencie proti násiliu. Vypracovala projekt „Na stope sexizmu“, ktorého cieľovou skupinou sú dievčatá od siedmej triedy základnej školy. Cieľom tohto projektu je, aby „dievčatá nevnímali narušenie svojich hraníc a diskrimináciu ako individuálne záležitosti, ale aby rozpoznali spoločenský vzorec, ktorý sa za tým skrýva“ (Egger, 2000, s. 123). Je autorkou hier, ktoré sú určené dievčatám od prvej triedy, na posilnenie ich sebavedomia, schopnosti presadiť sa (bližšie pozri Aspekt 1/2000, s. 113 – 129).

Príklad 2: Vzhľadom na zvýšenie efektivity výsledkov práce v oblasti primárnej prevencie rodovo podmieneného násilia je nevyhnutný komplexnejší prístup k eliminácii rodových stereotypov a ich negatívnych dôsledkov. Ruth Dewime a Dagmar Benedikt, rakúske pedagogičky, ktoré uplatňovali princípy rodovo citlivého prístupu k dievčatám vo feministickej dievčenskej Škole Virginie Woolf vo Viedni, definujú základné princípy rodovo citlivej práce s dievčatami. Ich princípy môžu byť inšpiratívne pre prácu s dievčatami v každej škole:

4.3.3. ZÁVER: PERSPEKTÍVY PREVENIE NÁSILIA PÁCHANÉHO NA ŽENÁCH

V oblasti primárnej prevencie násilnia páchaného na ženách je nevyhnutné rozvinúť nasledujúce aktivity:

1. v oblasti výskumu je potrebné zamerať sa na nasledujúce témy: rodová analýza učebníc a učebných osnov; výskum skrytých kurikul; výskum rodovej socializácie v rodine; výskum rodovej socializácie v predškolských zariadeniach; rodová analýza využívania voľného času dievčatami a chlapcami;
2. v oblasti prípravy učiteľov a učiteliek je potrebné zamerať sa na zaradenie rodovo citlivej výchovy do osnov stredných škôl pedagogickej a sociálnej práce, stredných zdravotných škôl a do kurzov vysokých škôl pripravujúcich pedagogických pracovníkov a pracovníčky;
3. vypracovať metodické postupy pre rodovo citlivú výchovu v jednotlivých učebných predmetoch;
4. priebežne monitorovať a revidovať učebné texty a učebné pomôcky;
5. ponúkať dievčatám a chlapcom pozitívne vzory žien a mužov;
6. zdôrazňovať význam ženského hnutia pre rozvoj demokracie a garanciu ľudských práv;
7. v rámci aktivít MVO sú žiaduce semináre a prednášky venované tematike rodovo citlivej výchovy, rodovo citlivé voľnočasové aktivity pre deti, vydávanie publikácií venovaných tejto téme.

V oblasti sekundárnej prevencie sú potrebné nasledujúce kroky:

1. zaradiť problematiku násilnia páchaného na ženách do osnov stredných zdravotníckych škôl;
2. zaradiť problematiku násilnia páchaného na ženách do kurzov vysokých škôl pripravujúcich profesionálov v oblasti medicíny a ošetrovateľstva, sociálnej práce a poradenstva, polície, advokátov a advokátky, sudcov a sudkyne, prokurátorov a prokurátorky, psychológov a psychologičky;
3. podporovať aktivity MVO v tejto oblasti.

5. MÉDIÁ A NÁSILIE PÁCHANÉ NA ŽENÁCH

5.1. NÁSILIE NA ŽENÁCH V KONTEXTE RODOVEJ NEROVNOSTI

Problematiku násilia páchaného na ženách je potrebné vnímať v kontexte rodovej nerovnosti. Profesor Alberto Godenzi na základe medzikultúrneho komparatívneho výskumu poukázal na to, že hoci násilie páchané na ženách je integrálnou súčasťou takmer všetkých kultúr, v niektorých spoločnostiach muži používajú menej alebo žiadne násilie voči svojim partnerkám. Skupiny s nižšou mierou rodového násilia sa vyznačovali spoluprácou a rovnosťou všetkých členov (Godezi, 1997, s. 8). Takéto spoločnosti sa stali dôkazom toho, že sociálne vzťahy možno organizovať spôsobom, ktorý obmedzuje alebo až odstraňuje násilie páchané na ženách. Godenzi dospel k záveru, že existuje zreteľná súvislosť medzi násilím a nerovnosťou: „Zloženie sociálneho sveta vplýva na sklony dopúšťať sa aktov násilia medzi ľuďmi, a teda aj násilia mužov voči ženám. Existujú aj iné premenné, ktoré môžu mať vplyv na použitie násilia, ale nerovnosť sa zdá byť rozhodujúcim faktorom...“ (Godezi, 1997, s. 8).

Skutočnosť, že násilie páchané na ženách je prejavom nerovnosti medzi mužmi a ženami, v súčasnosti akceptujú medzinárodné inštitúcie a je základným východiskom pri formovaní stratégií na elimináciu násilia aj v mnohých národných štruktúrach. Organizácia spojených národov (OSN) v *Deklarácii na odstránenie násilia páchaného na ženách* (1993) oficiálne uznala, že „násilie páchané na ženách je prejavom historicky asymetricky rozdelenej moci medzi mužmi a ženami, ktorá vedie k nadvláde mužov nad ženami a k diskriminácii žien a bráni ženám naplno rozvíjať svoje schopnosti.“ Konštatovala pritom, že „násilie na ženách je jedným z rozhodujúcich spoločenských mechanizmov, pomocou ktorého sú ženy zatlačované do podriadenej pozície oproti mužom“ (*Deklarácia...*, 1993).

Uznanie násilia páchaného na ženách za porušenie ľudských práv a poukázanie na nerovnosť ako rozhodujúci faktor, bolo jedným z najdôležitejších krokov OSN v oblasti eliminácie násilia. Prijatie tohto rodovo špecifického východiska, ktoré zohľadňuje spoločenskú rovinu a štruktúry podnecujúce vznik násilia na ženách, sa ukázalo ako účinná cesta na vysporiadanie sa spoločnosti s mužským násilím. Podľa predstaviteľiek a predstaviteľov Detský fond OSN (UNICEF) „násilie na ženách a dievčatách je na celom svete v mnohých kultúrach tak pevne zakotvené, že sa často vôbec nevníma ako násilie. Napriek tomu nie je táto brutalita nevyhnutná. Keď ju identifikujeme ako to, čím skutočne je – demonštráciou moci na udržanie status quo [t. j. podriadeného postavenia žien – pozn. autorky] – možno ju aj ukončiť... Násilie voči ženám plní sociálnu funkciu: dáva mužom kontrolu nad životom žien a robí zo žien druhotriednych ľudí“ (*Piata...*, 2001).

Takýto prístup, ktorý zahŕňa rodovú a mocenskú dimenziu problému, otvoril nové perspektívy pre riešenie problému násilia páchaného na ženách, pretože jasne pomenoval jeho príčiny. A zo spôsobu vysvetľovania príčin a z ich analýzy vyplývajú východiská preventívnej práce. Ak sa násilie chápe ako dôsledok rodovej nerovnosti, spôsob jeho eliminácie je jednoznačný: akýkoľvek sociálny, hospodársky či politický rozvoj, ktorý podporuje rodovú rovnosť a tým odstraňuje diskrimináciu žien, z dlhodobého hľadiska pomáha eliminovať násilie voči ženám, pretože obmedzuje moc mužov nad ženami – jednotlivu aj inštitucionálnu (Jones, 2003, s. 19). Prevencia násilia voči ženám sa preto musí zamerať na zmenu postoja spoločnosti smerom k akceptácii rovnosti žien a mužov vo všetkých oblastiach – na verejnosti, v rodine, resp. v súkromí.

5.2. RODOVO CITLIVÉ MÉDIÁ – SÚČASŤ PRIMÁRNEJ PREVENCIE

Základným cieľom každej primárnej prevencie je predchádzať vzniku násilia páchaného na ženách a akejkoľvek situácii, ktorá prispieva k jeho vzniku a tolerovaniu. Tento cieľ predpokladá zapojenie rôznych aktérov, ktorých práca má vplyv na formovanie verejnej mienky a spoločenských postojov. Príprava preventívnych stratégií preto musí zahŕňať aj prácu s médiami. Média formujú verejnú mienku a sú teda jedným z najvplyvnejších nástrojov na scitlivovanie verejnosti, elimináciu stereotypného vnímania mužskosti a ženskosti a na propagáciu nulovej tolerancie násilia páchaného na ženách. V odborných diskusiách o vplyve médií na násilie voči ženám sa však často poukazuje na ambivalencie v správaní médií. „Niektoré mediálne spoločnosti majú rozporný vplyv... Na jednej strane reproduktujú rodové stereotypy a v tomto zmysle propagujú násilie, ale na strane druhej hrajú kľúčovú úlohu v prezentácii nových informácií a perspektív,“ konštatuje *Záverečná správa Expertnej skupiny Rady Európy na potlačanie násilia na ženách* (*Záverečná...*, 1997).